

О. В. Слюніна

ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ АРХЕТИПНОЇ СЕМАНТИКИ КОНЦЕПТУ ЧАС

LINGUAL AND PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING OF ARCHETYPAL SEMANTICS OF CONCEPT *TIME*

Аннотация

Статья посвящена лингвофилософским размышлениям над архетипной семантикой концепта *ВРЕМЯ*. Концепты такого рода представляют универсальные знания, отражают культурно-исторические смыслы, а также субъективный опыт личности. Учитывая ценность для человеческой культуры, такие концепты можно называть архетипными, поскольку их основой являются архетипы коллективного бессознательного. Сквозь призму фактологических знаний лингвистики, философии, культурологии, когнитологии анализируется культурная составляющая концепта *ВРЕМЯ*, в частности, акцент сделан на семантических сферах *время – онтологический процесс* и *время – существо*. Последовательно доказывается, что эти сферы относятся к приядерной зоне концепта. В статье отслеживается неразрывная связь архетипных концептов *ВРЕМЯ* и *ПРОСТРАНСТВО* в сознании человека, также перечислены те черты, которые характеризуют время в представлении носителей языка.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, лингвокультурология, лингвофилософия, архетипный концепт, художественно-семантическая сфера, художественно-семантическое наполнение, метафора.

Аногация

Стаття присвячена лінгвософським роздумам над архетипною семантикою концепту *ЧАС*. Концепти такого роду репрезентують універсальне знання, відображають культурно-історичні смисли, а також суб'єктивний досвід особистості. Зважаючи на цінність для людської культури, такі концепти можна називати архетипними, оскільки підґрунтям вони мають архетипи колективного несвідомого. Крізь призму фактологічних знань лінгвістики, філософії, культурології, когнітології аналізується культурний складник концепту *ЧАС*, зокрема, акцент зроблено на семантичних сферах *час – онтологічний процес* та *час – істота*. Послідовно доводиться, що ці сфери належать до приядерної зони концепту. У статті простежується нерозривний

зв'язок архетипних концептів *ЧАС* і *ПРОСТІР* у свідомості людини, також перераховані ті риси, що характеризують час в уявленнях носіїв мови.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, лінгвофілософія, архетипний концепт, художньо-семантична сфера, художньо-семантичне наповнення, метафора.

Annotation

The article addresses the problem of lingual and philosophical comprehension of the archetypal concept TIME. Concepts of this type represent universal knowledge, reflects its cultural and historical content as well as the author's subjective approach. Given their value for human culture, such concepts may be called archetypal. In the light of factual knowledge of linguistics, philosophy, cultural studies, cognitive science the cultural component of the concept TIME is analyzed. The main focus is on its semantic aspects: **time as an ontological process** and **time as a creature**. These are proved to belong to a close to the nucleus zone of the concept. The time-space connection and their interdependence are underlined as well. The article also focuses on the characteristic features of time as viewed by speakers.

Key words: cognitive linguistics, linguoculturology, linguophilosophy, archetypal concept, semantic sphere, cultural and semantic content, metaphor.

Від сивої давнини постійними предметами роздумів людини були три головні аспекти Всесвіту: матерія, простір та час. Людство досягло значних успіхів у подоланні відстані та в пізнанні будови матерії, хоча сказати, що ці категорії наразі є остаточно освоєними, не можна. Щодо категорії часу, то вона й досі, незважаючи на багатоміліардну історію свого осмислення, залишається малозрозумілою й малопізнаною. Час є одним із найважливіших компонентів життя, але разом із тим і найскладнішим науковим феноменом. Це питання має багато недовідсліджених векторів – як фізичних, біологічних, психологічних, так і філософських, мистецьких, лінгвістичних тощо.

У сучасних наукових студіях значно посилюється інтерес до проблематики, що пов'язана з формуванням мовної особистості. Так, роботи Л. І. Белехової, С. Я. Єрмоленко, В. С. Калашника, В. Л. Іващенко, В. І. Кононенка, Т. А. Космеди, Л. А. Лисиченко, А. А. Лучик укажуть на доцільність поєднання вихідних положень лінгвопоетики, лінгвокультурології, лінгвофілософії, психолінгвістики, когнітивної

лінгвістики при аналізі мовлення. Саме в річищі досліджень, присвячених проблемі співвідношення мови, свідомості й культури, виконана ця робота. *Актуальність* статті зумовлена зв'язком порушеної проблематики з антропоцентричною парадигмою лінгвістики, недостатньою розробкою теорії вивчення архетипних концептів, необхідністю виявлення аспектів реалізації концептів такого роду в мові.

Об'єктом дослідження є архетипний концепт ЧАС та його мовна репрезентація. Такий вибір обумовлений низкою чинників: цей концепт є одним з основних у будь-якій мові та культурі; разом із концептом ПРОСТІР аналізований концепт є невичерпним джерелом для дослідження; концепт ЧАС має значну кількість мовних одиниць для вираження, які досі не були піддані детальному аналізу.

Предметом розгляду стали семантичні сфери *час – онтологічний процес* та *час – істота*.

Отже, у пропонованій розвідці плануємо зупинитися на деяких аспектах концепту ЧАС, *метою* є аналіз етимологічного шару семантичних сфер *час – онтологічний процес* та *час – істота* в проекції на досягнення філософії, психології та літературознавства.

З усіх підходів, що поширилися в лінгвістиці наприкінці ХХ століття, найближчим для нашої роботи є інтегративний, який поєднує в собі здобутки лінгвокогнітології, лінгвофілософії та лінгвокультурології. У межах цього підходу усталеною є думка про багатомірність концепту. А. А. Лучик, підсумовуючи досягнення в царині лінгвоконцептології, підкреслює, що «концепт, окрім власне мовного, хоча й не обов'язково останній може бути його репрезентантом, містить й інші компоненти: етнокультурний, ціннісний, енциклопедичну інформацію і под.» [20, с. 48]. У пропонованій розвідці будемо говорити про семантичне наповнення архетипного концепту ЧАС. Зважаючи на існуючі визначення концепту та архетипу, припускаємо, що архетипні концепти є складними семантичними, смисловими утвореннями, які постають важливими в загальнолюдській культурі, мають значну кількість мовних одиниць для репрезентації, широко представлені в міфологічній, релігійній, художній картинах світу, наявні в золотому фонді фразеології і передбачають численні асоціації та потужний образний шар. До основних структурних елементів архетипного

концепту відносимо поняттєвий (ядро, найбільш узагальнена інформація про об'єкт) та культурний (містить етимологічний та історичний шар) складники.

Надзвичайно цікавими є мовні факти, які свідчать про те, що в колективному несвідомому дійсно зберігається інтуїтивне знання. Наприклад, у мові фіксуються сталі звороти на кшталт: *спалахнути від гніву, запальна людина, вибухнути від люті* тощо, які яскраво репрезентують приховане художньо-семантичне наповнення **вогонь – гнів**. Праця Дж. Лакоффа «Жінки, вогонь та небезпечні речі: що говорять нам категорії мови про мислення» доводить, що такий смисл наявний не лише в групі слов'янських мов, але також і в англійській мові. Учений стверджує, що художньо-семантичне наповнення **вогонь – гнів** є результатом фізіологічного ефекту емоції – людина на підсвідомому рівні відчуває підвищення температури, кров'яного тиску, що супроводжують почуття гніву, і це фіксується в мові [18, с. 494, с. 504]. У цьому ракурсі імпонує думка Г. Гійома, який стверджує, що «наука заснована на інтуїтивному розумінні того, що видимий світ говорить про приховані речі, які він відображає, але на які не схожий. Інтуїція підказує: у тому уявному хаосі мовних фактів прихований таємничий та дивовижний порядок» [9, с. 7].

Дослідженню феномену часу присвячено велику кількість фундаментальних робіт із філософії, зокрема це твори Аристотеля, Дж. Берклі, Д. Юма, І. Ньютона, І. Канта, Г. Лейбніца, А. Ейнштейна, М. Гайдеггера та багатьох інших. У свою чергу М. Д. Ахундов, П. П. Гайденко, А. Л. Доброхотов, М. М. Трубніков намагалися систематизувати та поглибити вчення зазначених вище мислителів у своїх роботах. Щодо філологічної царини, то й тут слід звернути увагу на роботи С. А. Баруздіної, О. М. Задорожної, К. В. Першиної, Л. Поліщак.

Наразі виокремлюють чотири основні концепції щодо розуміння природи часу: **субстанційну** (час розглядається як категорія незалежна від інших чинників (наприклад, у доктринах І. Ньютона)), **статичну** (вважається, що час – лише ілюзія, а всі моменти минулого, теперішнього й майбутнього існують одночасно), **динамічну** (згідно з якою існує лише модус теперішнього часу, адже

«минулого вже немає, а майбутнього ще немає» та *реляційну* (час – це система відносин між фізичними явищами) [6, с. 16–17]. Важливо відзначити, що не тільки філософи, фізики, психологи та природознавці цікавилися проблемою взаємодії простору та часу, але й літературні твори ХХ століття стали лабораторією для експериментального дослідження властивостей часу та здатності людини сприймати його колізії. Варто лишень згадати загальновідомих класиків А. Азімова, Ф. Кафку, Т. Мана, Г. Маркеса, О. Уайльда, які торкалися проблем вічності й тимчасовості, швидкоплинності людського буття. Цікаво, що всі чотири концепції відображаються в художній літературі (як наприклад, субстанційна концепція у творі А. Азімова «Кінець Вічності»), де час показаний як незалежна категорія, яку можна змінювати, поза якої можна існувати).

Віддавна час вважається найбільш незрозумілим явищем, оскільки його можна сприймати здебільшого опосередковано – через систему біо- та геоциклів. Порівняно з такими поняттями, як простір, першоелементи буття, матерія, категорія часу – це результат більш пізнього історичного осмислення. Зокрема, у давніх вавилонян було відсутнє слово *час*, а відповідно – й уявлення про безкінечну протяжність. При цьому зазначимо, що вживалися лексеми на позначення конкретного періоду: *день, ніч, місяць, рік* тощо. Із цього приводу Г. Гійом зазначає, що подібні прецеденти можна пояснити тим, що «час не може сам себе репрезентувати, а тому запозичує засоби вираження в просторі й таким чином повністю покривається просторовими уявленнями» [9, с. 10]. Відповідно, у мовах часто відбувається перехід *простір – час*, що підтверджує теорію ймовірності А. Ейнштейна, згідно з якою простір та час є взаємопов'язаними. Як стверджує Г. Гак, значна кількість «часових сполучників та прийменників походять від просторових слів, нерідко просторові прийменники та прислівники виражають часове значення» [8, с. 125]. Учений наводить такі приклади: французьке *a, de, dans*, але російське *от, до, в, через, около, за* (порівняймо: *за версту от* та *за день до*). Поняття простору та часу настільки зрослися, що наразі філологи використовують термін *хронотон* на позначення взаємопов'язаних категорій простору та часу. Тісно пов'язаною з проблемою часопростору є дискретність часу.

Сучасні дослідження в царині фізики дозволяють науковцям робити сміливі прогнози щодо можливості виокремлення частинок, що є носіями інформації про час. Таким чином, можна говорити про матеріальність субстанції. Зрештою, щось наповнює Всесвіт, змушує його розширювати свої межі, абсолютної порожнечі не існує, тож, чому б не відвести роль тасмничого «ефіру» часові? Адже часоплин повністю залежить від маси об'єкта – чим об'єкт важчий, тим повільніше плине час; також час залежить від швидкості, від гравітації, отже, цілком можливо, що час є матеріальним і може бути дискретним. Принаймні, на рівні мови дискретність часу фіксується. Наприклад, із литовським *metas* – «час» спорідненими є англосаксонське *meth* – «час, розмір» та готське *mel* – «час». Основою цих лексем є індоєвропейський корінь **met-*, **meh-* – «вимірювати». Щодо латинського *tempus*, то Е. Бенвеніст пропонує вважати вихідною формою семантику дієслова *temperare* – «обмежувати» й стверджує, що значення межі, граничності для *tempus* було первинним. Думку вченого підтверджує й наявність індоєвропейського **tem-* із значенням «різати», що здобуло подальший розвиток у грецькій мові, наприклад, *τέμενος* – «наділ». Цікавим також є факт, що в усіх мовах поняття часу поділяється на дві великі групи: на довготривалі періоди (*епоха, століття, вік, тисячоліття*) та короткотривалі (*секунда, хвилина, година, день*). Зазначимо, що взагалі концепт ЧАС може вербалізуватися за допомогою майже всіх частин мови: дієсловами (за допомогою граматичних форм), прикметниками (*старий, молодий, юний, новий*), прислівниками (*рано, пізно, уночі*).

Розмірковуючи про семантичне наповнення *простір – час*, неможливо не звернути увагу на таку властивість матерії, як рух. Щодо цього питання також тривалий час точилися суперечки. Першими, хто торкнувся цієї проблеми, були досократики – представники мілетської та елеатської школи: Фалес (один із семи мудреців), його учень Анаксімен, Анаксимандр, Парменід. Наприклад, Парменід, який є автором знаменитої поеми «Про природу», говорив, що світ є вічним, нерухомим, у його вченні наявний лише модус теперішнього, тобто проголошується ідея статичного часу. Протилежної точки зору дотримувався Геракліт Ефеський, якого через

складність учення назвали «Темним». Основним принципом цього мислителя була мінливість Усесвіту. Він вважав, що першоосновою всього суцього є вогонь. Увесь космос Геракліт трактував як єдиний світовий процес спалахування й згасання вогню, а всі зміни підпорядковував єдиному вічному закону – Логосу. Великого значення у філософії Геракліта набув образ-символ ріки як уособлення вічного руху, постійної течії буття. У цьому плані показовими є традиційні генитивні метафори *ріка часу*, *море часу*; а також дієслівні перенесення: *час тече*, *спливають хвилини*. Найяскравіше семантичне наповнення **час – водний простір** репрезентують фразеологічні звороти, які фіксує В. В. Жайворонок: «багато (чимало) води утекло – минуло багато часу; піти (збігти) за водою, тобто «минути без вороття (про час) або зникнути, пропасти»; як вода змила, тобто «хтось зник швидко й безслідно» <...> «Час, як вода, сам наперед іде» [13, с. 107]. У роботі М. М. Маковського запропонований порівняльний аспект. Так, кельтське *amb* означає «час», але давньоіндійське *ambu* – «вода» [22, с. 36]. «Невипадково, – пише В. В. Жайворонок, – плин часу в наших предків асоціювався саме з водою, що тече безперервно, безперестанку, як людські роки, як саме людське життя. Тому й кажуть: «Час, як вода, все йде вперед»; «Було, та водою сплигло»; «Багато води уплине, заки людина до того доживе»» [14, с. 169]. Отже, у межах наповнення **час – водний простір** акцент найчастіше зроблено на семантиці плинності, семантиці руху. Якщо ж звернутися до етимології, то й тут можна простежити певну закономірність. Слово *время*, яке потрапило до російської мови з церковнослов'янської, походить від індоєвропейського кореня **uert-* – «рухати, повертати». У словнику П. Я. Черниха пропонується ще більш деталізована етимологія. Дослідник вважає, що слово *время* споріднене з індоєвропейським *vartman-* – «колія, дорога, орбіта», а сам корінь *vart-* має значення «крутитися». П. Я. Черних припускає, що значення індоєвропейського **uertmen* було «колесо» або «орбіта» «як рух по колу» [27, с. 171]. «Старше значення, слід вважати, було чимось близьким до «колообігу», «кружеляння», «повторного повернення», «вічного обороту»» [27, с. 171]. Таким чином, на етимологічному рівні фіксується циклічність, а не лінійність часу. Циклічність часу виявляється

також у регулярному дотриманні календарних чи ритуальних свят, заснованих на явищах, що мали місце в далекому минулому. В українській мові слово *время* не функціонує. Замість нього використовують лексему *час*. В «Етимологічному словнику української мови» походження цього слова виводиться з праслов'янського *casъ* – «нарізка» (що знову ж таки стосується дискретності часу), а також зближується із сербохорватським *касати* – «бігти клусом» [12, с. 282].

Розвиток ідей А. Ейнштейна спричинив перехід до матеріалізму, який підкреслював об'єктивний характер часу та його зв'язок із категоріями руху й матерії. Ця думка знайшла підтвердження в точних науках. **Фізичний** час є реальним і притаманним усім матеріальним системам, тобто існує не тільки в модусі пізнання людини, а й у реальному бутті. Він вимірюється секундами, хвилинами, годинами, днями, роками, століттями тощо. Основними характеристиками фізичного часу є темп (показник, що характеризує частоту зміни подій) та інтервал (часова відстань між двома моментами). Фізичний час має усталену швидкість процесів, тобто одна година завжди дорівнює 3600 секунд. У мові фізичний час вербалізується предикативними конструкціями (так, речення *людина прийшла* відображає ідею минулого часу; *людина прийде* – майбутнього), а також словами на позначення міри часу: *хвилина, година, доба, тиждень, десятиліття, декада, тисячоліття, пора, весна, літо, осінь, зима, ранок, день, полудень, вечір, ніч* тощо).

У межах фізичного часу можна виокремити **час історичний**, який вербальне втілення здобуває через пряме називання періоду, року, у який відбувалася дія: *988 – хрещення Русі, 1996 – прийняття Конституції України*; також історичний час може вербалізуватися за допомогою вживання онімів, наприклад: *за правління Петра I; перед Японською війною; у дні Батия; після Різдва* тощо.

Протилежним до фізичного часу є час індивідуальний із його різновидами: час біологічний, психологічний, соціальний.

Від часоплину люди відчували постійну залежність, оскільки з цим поняттям пов'язується розуміння смерті як результату зупинки індивідуального часу. Живучи в умовах часоплину, людина підсвідомо боялася його. Такі інтенції знаходять вираження в давньогрецькому

міфі про Кроноса (у римській традиції – Сатурна). Символічним є й саме ім'я, що означає «батько-час із його невимолимим серпом». Пізніше цей серп (коса) стане незмінним атрибутом Смерті, котра скошує життя (досить часто, коли говорять про смерть, уживають евфемізм *прийшов його час*). Отже, час у західній традиції персоніфікується, постає у вигляді надприродної істоти – титана, який повстає проти батька й стає володарем світу. Страх утратити владу змушує Кроноса пожирати власних дітей. У цьому простежується ще одна асоціативна паралель – час нещадний до всього суцього, змушує зникати всі речі, «убиває» все живе. Цілком стає зрозумілим смисл *час – смерть*. Можна порівняти вербальне вираження часу в різних народів: латинське *mora* – «час», але також і *mori* – «смерть», авестійське *marek* – «знищувати». Семантичне наповнення *час – смерть* відносимо до семантичної сфери ЧАС – ОНТОЛОГІЧНИЙ ПРОЦЕС.

Антитетичним до цього наповнення є смисловий вектор *час – життя*. Порівняймо індоєвропейське **aiu-* – «життя», давньоіндійське *ayus* – «життя» з латинським *aevum* – «вік», готським *aiws* – «час». У слов'янській мові подібна інтенція також зберігається. Наприклад, для слова в=ѣкъ І. І. Срезневський подає значення «життя» як первинне [24, с. 484].

На думку К. М. Магомедова, традиційне розуміння буття лише як об'єктивної реальності звужує його об'єм [21, с. 44–45]. Адже існує ще й суб'єктивне сприйняття, яке залежить від внутрішнього стану. Наприклад, якщо людина кудись дуже поспішає, то й час для неї біжить, витікає, мов пісок крізь пальці; якщо ж, навпаки, вільного часу забагато, то стрілка на годиннику ледве рухається, і час для людини тягнеться дуже повільно. Окрім цього, сприйняття часу різниться й залежно від віку особистості – для молодих час плине повільно, пізніше – прискорюється, а літні люди прагнуть зберегти кожну мить, адже для них час – «летить». Незадоволена існуючим станом речей, людина може жити майбутнім часом – передбачати всі ті позитивні зміни, які, можливо, настануть для неї у майбутньому; протилежний модус психологічного часу виявляється, якщо життя людини не складається, вона вважає його невдалим і намагається втекти від

реальності й живе в минулому (своїми спогадами, ретроспективними кадрами). Отже, на психологічний час впливає низка чинників: вік, стать, особливості темпераменту. Психологічний час не є односпрямованим – він має модуси як теперішнього, так і минулого чи майбутнього. Психологічний час є суб'єктивним, для кожної людини окремий, індивідуальний. У мові виражається здебільшого в художньому та розмовному стилі, коли мовець подає своє власне сприйняття часоплину. Тут можливі нетрадиційні метафори, епітети й порівняння. Зазвичай індивідуальний час є суб'єктивним, людина, яка перебуває в певному емоційному стані в певний проміжок часу, наділяє цей період асоціаціями, тому й маємо метафори *весна життя, осінній настрій, сива давнина*.

У стертих метафорах, які персоніфікують аналізований концепт (*час іде, час біжить, час наближається, випередити час, іти в ногу з часом*), реалізується давнє уявлення про **час** як про **живу істоту**. Найчастіше в таких узуальних метафорах акцентується увага на проминанні часу, що в мові виражається за допомогою дієслів на позначення руху.

Цікавим видається той факт, що в багатьох мовах наявне уявлення про час як про істоту. Здебільшого час зіставляється із соматизмами. Порівняймо: латинське *tempus* – «скроня», але й «час», індоевропейське **ghes-* – «рука», але українське та російське «час», давньоанглійське *lic* – «тіло», але латиське *laiks* – «час», німецьке *Bart* та англійське *beard* – «борода», але давньоанглійське *byre* – «часовий проміжок» [22, с. 22, 53]. Отже, можна виокремити таке семантичне наповнення в межах семантичної сфери ЧАС – ЖИВА ІСТОТА, як **час – людина**.

Таким чином, наші спостереження та результати дослідження дозволяють науково поглибити розгляд проблеми взаємодії мови, культури, свідомості за допомогою аналізу когнітивних інтенцій мовної особистості, що спричиняє виникнення семантичних сфер та семантичних наповнень, у яких міститься концептуальна інформація про архетипні наповнення. Дослідження приядерних семантичних сфер концепту ЧАС розширило уявлення про спектр та обсяг цієї мовної універсалії, її роль і місце в картині світу.

До перспектив дослідження відносимо можливість більш детального вивчення лінгвальної репрезентації архетипного концепту ЧАС у художній творчості.

Список літератури

1. Аристотель. Физика / Аристотель. – М. : Гос. соц.-экон. изд-во, 1937. – 230 с.
2. Аристотель. Метафизика / Аристотель ; [пер. с греч. А. В. Кубицкий]. – Ростов н/Д. : Феникс, 1999. – 608 с.
3. Ахундов М. Д. Проблема прерывности и непрерывности пространства и времени / М. Д. Ахундов. – М. : Наука, 1974. – 254 с.
4. Ахундов М. Д. Концепции пространства и времени: истоки, эволюция, перспективы / М. Д. Ахундов. – М. : Наука, 1982. – 224 с.
5. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 448 с.
6. Бич А. М. Основы теории времени: Закономерная эволюция реляционной концепции времени / А. М. Бич. – К. : Знання України, 2005. – 116 с.
7. Гайденко П. П. От онтологизма к психологизму: понятие времени и длительности в XVII–XVIII вв. / П. П. Гайденко // Вопросы философии. – 2001. – № 7. – С. 77–99.
8. Гак Г. В. Пространство времени / Г. В. Гак // Логический анализ языка. Язык и время. – М. : Изд-во «Индрик», 1997. – С. 122–130.
9. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики / Г. Гийом. – М. : Прогресс, 1992. – 224 с. – (Языковеды мира).
10. Доброхотов А. Л. Учение досократиков о бытии / А. Л. Доброхотов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 54 с.
11. Досократики: доэлеатовский и элеатовский периоды / [пер. с древнегреч. А. О. Маковельского]. – Минск : Харвест, 1999. – 784 с. – (Классическая философская мысль).
12. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / АН УРСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; [голов. ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наук. думка, 1982–2006. – Т. 6 : У–Я. – 2012. – 568 с.
13. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 705 с.
14. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
15. Задорожна О. М. Концепт «час» в українській поетичній мові : автореф.

дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Задорожна. – К., 2008. – 23 с.

16. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація / В. Л. Іващенко // Мовознавство. – К., 2004. – № 1. – С. 54–61.

17. Кант І. Критика чистого розуму / І. Кант. – Ростов н/Д. : Фенікс, 1999. – 627 с.

18. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи : что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф ; [пер. с англ. И. Б. Шатунский]. – М. : Языки славян. культуры, 2004. – 792 с. – (Язык. Семиотика. Культура).

19. Лой А. Н. Время и пространство как формы социального бытия и категории сознания : автореф. дис. ... канд. филос. наук / А. Н. Лой. – К., 1976. – 21 с.

20. Лучик А. А. Про плинність лінгвістичної традиції / А. А. Лучик // Магістеріум. – К., 2011. – № 43. – С. 45–49. – (Мовознавчі студії).

21. Магомедов К. М. Метафора времени в темпоральных аспектах бытия / К. М. Магомедов // Гуманітарний часопис. – 2005. – № 1. – С. 43–47.

22. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках : образ мира и миры образов / М. М. Маковский. – М. : ВЛАДОС, 1996. – 416 с.

23. Поліщак Л. Коцепт «час» у чеській фраземіці / Л. Поліщак // Проблеми слов'язознавства. – 2009. – № 59. – С. 259–264.

24. Срезневский И. И. Матеріалы для словаря древне-русского языка : в 3 т. / И. И. Срезневский. – СПб. : Тип. Императ. Акад. наук, 1893–1903. – Т. 1 : А–К. – 1893. – 1420 стб.

25. Трубников Н. Н. Время человеческого бытия / Н. Н. Трубников. – М. : Наука, 1987. – 255 с.

26. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; [пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева]. – [2-е изд., стер.]. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 1 : А–Д. – 1986. – 576 с.

27. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка : в 2 т. / П. Я. Черных. – [3-е изд., стер.]. – М. : Рус. яз., 1999. – Т. 1 : А–Пантомима. – 1999. – 624 с.